Barn i Bohuslän
under förhistorisk tid och medeltid

Delrapport 1

Rapport 2004:16

Agneta Gustafsson och Ingela Lundin

Barn i Bohuslän
under förhistorisk tid och medeltid
Delrapport 1

ISSN 1650-3368

Omslagsbild:Pojke i järnåldersdelen av Bohusläns museums basutställning. Foto: Claes Jansson, Bohusläns museum.

Bohusläns museum 2004:16

Agneta Gustafsson & Ingela Lundin

INNEHÅLL

	Sid
Inledning	**5**
Bakgrund	**5**
Projektet	**6**
Våra problemställningar	**6**
Projektorganisationen	**6**
Projektgrupp	
Referensgrupp	
Finansiering	
Problem	**7**
Tidplan	
Metod	**7**
Grundforskning	
Databas	
Skriftlig sammanställning	
Utställningsunderlag	
Information på hemsida	
Övriga aktiviteter	
Illustrationer	
Spåren efter barnen	**9**
Barn och barndom	
Det bohuslänska källmaterialet	**11**
Inledning	
Gravar	
Boplatser	
Resultat av genomgången material	**13**
Stenålder	
Bronsålder	
Järnålder	
Medeltid	
Historisk tid	
Barn - visst finns de	
Utställningar	**16**
Barn i utställningar	

Barn på museum **16**
Resultat av utställningsbesöken
”När liten blir stor”
”Spåren talar”
”Vikingar”
”Fångstfolk”
”Spår från Tusentals år – Om människor som varit”
”Forntidsverkstad”
Sammanfattning av utställningsbesöken

Reflektioner inför framtiden **20**
Kommande analyser
Fotnoter

Referenser **23**
Opublicerat
Muntliga uppgifter

Bilagor **26**
1. Problemträd
2. Underlag/frågeställningar inför museibesök
3. Litteraturlista
4. Databaser

Inledning

Det har alltid funnits barn. Idag är var femte person i Sverige under 15 år. Det är svårt att ange en exakt siffra avseende förhistorien, men det har förts fram att under förhistorisk tid var cirka 40 % av befolkningen yngre än 15 år *(RAÄ 1999 - ".. och barnen då")*. Trots det syns barnen väldigt lite i de arkeologiska materialen och därmed även i forskningen vilket i sin tur avspeglas i de resultat som förs fram till allmänheten. Vi vet ju att de finns där, men spåren är svaga och svåra att identifiera. Hur kan vi få fram en bild av hur det var att vara barn under förhistorisk tid i Bohuslän? Hur förmedlar vi det till barn idag? Syns de förhistoriska barnen överhuvudtaget i museernas utställningar?

Dessa var ett par av alla de frågor som gjorde att vi fann det angeläget att fördjupa oss i denna delen av den arkeologiska forskningen och därför startades detta projekt år 2001. Projektets första etapp är nu avslutad och redovisas i denna rapport. Rapporten innehåller två delar; dels en redovisning av de arkeologiska material vi funnit indikera barns närvaro i förhistorisk tid och medeltid, dels en redovisning av ett par av de utställningar som vi besökt i syfte att undersöka barns närvaro i ett urval av både tillfälliga och permanenta utställningar. Vi har även gjort en sammanställning och genomgång av befintlig forskningslitteratur för att få en bred bas att utgå ifrån vid kommande analys av det framtagna materialet.

Den andra etappen av projektet, vilken ännu ej påbörjats, kommer att innehålla fördjupade analyser av det framtagna materialet. Vi kommer då bland annat att utgå från de ovan nämnda frågeställningarna. Resultatet presenteras därefter i skriftlig form, dels som mindre publikation och dels som underlag till kommande basutställning på Bohusläns museum.

Bakgrund

Barn är en svårfångad grupp i det arkeologiska materialet. Barnen är och har ofta varit osynliga i den arkeologiska forskningen. De har dolts bakom frågeställningar och tolkningar som berör de förhistoriska samhällenas ekonomiska system, funktion, handel, kontakter och produktion. Det är först under de senaste 25 åren som människan bakom föremål och lämningar, d.v.s. främst vuxna kvinnor och män, har synliggjorts i det arkeologiska källmaterialet *(se Ehrenberg 1989)*. Idag är begreppet genus/gender infört inom arkeologin och används som analytiskt redskap i studier av förhistoriska samhällen och människor *(se Arwill-Nordbladh 1998 & Hjörungdahl 1991)*.

En av de tidigaste artiklarna om barn i det arkeologiska källmaterialet, skrevs av Ann-Sofie Gräslund. Artikeln, *"Barn i Birka"*, behandlade barnbegravningar på Birka, idag ön Björkö, i Mälaren. Hon gjorde ett försök att närma sig det yngre järnåldersbarnet och dess värld utifrån det arkeologiska gravmaterialet *(1973:161ff)*.

Det var först i början av 1980-talet som begreppet *"Barn"* blev ett sökord i NAA[1]. Då publicerades ett antal artiklar om barn i förhistorien och det var främst skandinaviska arkeologer som intresserade sig för detta ämne. Några av de första artiklarna i ämnet skrevs av Grete Liv Lillehammer *"Med barnet på vei inn i for-historien" (1982), "Barna i Nordens forhistoria." (1986), "A child is born" (1989)* och Stig Welinder, *"Prehistoric demography" (1979)*.

Under de senaste åren har studier om barn och barndom i arkeologiska kontexter successivt ökat. Barnen i förhistorien har tagit plats i den arkeologiska forskningen. Här kan nämnas det symposium som hölls i Linköping 1994 med temat *"Arkeologi och barn"*, som behandlade tvärvetenskapliga aspekter på problemet, både ur forskning och ur förmedlingssynpunkt *(Johnsen & Welinder 1995)*. Därefter har ämnet behandlats mer frekvent. Under de senaste tio åren har bland annat ett antal C- och D- uppsatser samt artiklar producerats där barn och barndom under förhistorisk tid är huvudtemat *(ex. Linderoth 1990, Lundin & Skoglund 1993, Ljungdahl & Sandström 1997 m.fl.)*. Några publikationer som

bör nämnas i detta sammanhang är; *"Invisible people and processes: writing genus and childhood into European archaeology" (Moore & Scott 1997),* Eleaneor Scotts *"The archaeology of infancy and infant death" (1999),* Sally Crawford *"Childhood in Anglo-Saxon England"* från 1999, och *"Children and material culture" (ed. Derevenski 2000), " The world of children" (2000)* av Grete Lillehammer och *" The cultural construction of childhood in Scandinavia 3500 – 1350 AD",* av Stig Welinder *(1998).* För ytterligare exempel se litteraturlista (*bilaga 3*).

Projektet

Projektet syftar till att belysa barn i förhistoriska och medeltida arkeologiska kontexter med hjälp av tillgängligt källmaterial. Genom att åskådliggöra faktakunskap och ställa den i relation till dagens barn, vill vi initiera en diskussion utifrån ett jämförande perspektiv, d.v.s att jämföra företeelser som rör barn i de forna samhällena med dagens samhälle. Projektet riktar sig i första hand till mellan- och högstadieelever.

Projektet är indelat i tre etapper och upplagt enligt metoden *"Logical Framework Analysis"* (LFA)[2]. Först har en grundforskning utförts, vilket inneburit att vi försökt finna, identifiera, barnen i de arkeologiska materialen. Denna del är nu avslutad. Därefter kommer en analys av det framtagna materialet att utföras, vars resultat ska ligga till grund för projektets tredje etapp; att åskådliggöra de förhistoriska barnen i Bohuslän för en större målgrupp, via en rapport, samt utställnings- och pedagogisk verksamhet. Utöver detta är ambitionen att en mindre publikation skall produceras i samband med Bohusläns museums nya basutställning.

Våra problemställningar

De problem som vi fördjupar oss i är:

Var finns barnen i det arkeologiska källmaterialet från Bohuslän?
Hur ser de arkeologiska lämningarna efter barnen ut?
Finns de förhistoriska – medeltida barnen i museernas utställningar idag?

Det finns fortfarande en brist i kunskapen om barn i förhistoriska samhällen, eftersom de mycket sällan är närvarande i de teoretiska frågeställningarna. Detta får naturligtvis också konsekvenser för det förhistoriska barnets närvaro inom museernas publika och pedagogiska verksamhet. Dagens museibesökare, inte minst barn och ungdomar, har svårt att få kunskap om hur barnen levde i de förhistoriska eller medeltida samhällena i Bohuslän.

Vi anser därför att det är en angelägen forskningsuppgift att försöka finna barnen i det källmaterial som forna tiders samhällen lämnat efter sig och försöka förmedla resultatet till dagens museibesökare (*bilaga 1*).

Projektorganisation

Projektgrupp

Projektgruppen vid Bohusläns museum består av projektledarna, Agneta Gustafsson och Ingela Lundin, arkeologer; Ann-Marie Brockman, utställningsansvarig; Elisabeth Corsander, museipedagog, och Viveka Overland, vid Bohusläns museums förlag. Vid behov kommer en fotograf att anlitas för dokumentation och/eller illustration inom projektet. Delar av projektgruppen har sammanträtt vid två tillfällen sedan starten hösten 2001.

Referensgrupp
Som ett stöd för vårt forskningsarbete har vi sammanställt en arkeologisk referensgrupp vilken tillsattes i juni 2001 efter skriftlig förfrågan. Gruppen består av tre forskare med lång, väldokumenterad erfarenhet och ett genuint intresse av frågor och problemställningar som rör det specifika ämnesområdet. De tre är: Phil.mag. Anna-Carin Andersson, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Konservator och Mag. Art. Grete Lillehammer, Arkeologisk museum i Stavanger, Norge, och Phil. Prof. Stig Welinder, Institutionen för Humaniora, Mitthögskolan i Härnösand.

Finansiering
Under sommaren år 2001 erhölls ett ekonomiskt bidrag från Stiftelsen C. J. Lindebergs fornminnesfond vilket gjorde det möjligt att starta etapp 1 i projektet. Under år 2001 - 2004 har Bohusläns museum avsatt egna medel till projektet.

Problem
Tidplan
Enligt ursprunglig projektplan skulle etapp 1 ha avslutats våren 2002. Projektarbetet har dock under år 2001 till 2003 blivit avsevärt försenat gentemot den uppsatta tidsplanen. Anledningen till detta har berott på en hård arbetsbelastning inom länets kulturmiljösektor. Löpande arbetsuppgifter med handläggning av kulturmiljöfrågor och större exploaterings-uppdrag har under de gångna åren tagit upp större delen av arbetstiden på grund av samhällets ökade infrastrukturella satsningar.

Detta har resulterat i ett par mindre justeringar av ett par aktiviteter vilka har fått skjutas över till etapp 2. Aktiviteter som magasinsstudier, en första utvärdering tillsammans med referensgruppen samt besök på arkiv i Stockholm och Göteborg.

Under perioden år 2001 till 2003 har projektledarna varit de som aktivt arbetat med aktiviteterna inom projektet. Den ena av projektledarna var under andra halvan av år 2002 och under första kvartalet år 2003 föräldraledig. Under denna tid var projektet endast bemannat med en person som har delat sin arbetstid med andra uppgifter inom museiverksamheten.
Detta har också påverkat projektets tidsplan.

Metod
Grundforskning
Under perioden juni 2001 – december 2002 har en grundforskning utförts genom insamling av information och genomgång av det arkeologiska källmaterialet i form av arkivhandlingar, slutundersökningsrapporter och andra publikationer från landskapet Bohusläns alla socknar, 71 stycken, samt även delar av närliggande områden.

Genom att utgå från de blanketter som skickas in till Riksantikvarieämbetet efter slutförda arkeologiska undersökningar[3] har vi haft en möjlighet till att snabbt få en överblick över utförda undersökningar under senare delen av 1900-talet. Därefter har vi riktat in oss på utförda slutundersökningar av gravar, gravfält och boplatser och därmed uteslutit arkeologiska utredningar samt förundersökningar. I och med denna genomgång har vi funnit ett material där barn har, och skulle kunna, identifieras. Resultatet har lagts in i en databas.

Vi har också påbörjat en teoretisk/metodisk del med genomgång av litteratur och artiklar från åren 1970 – 2002, inom skandinavisk och anglosaxisk arkeologisk forskning som behandlar barn under förhistorisk och historisk tid.

Genom egna tidigare erfarenheter samt insamling av data från arkeologiska undersökningsrapporter, publikationer och andra arkivhandlingar har vi skaffat oss en bild av hur lämningar efter de förhistoriska barnen kan se ut.

Databasen
En databas[4] har upprättats, innehållande tre delar:

1. Gravfält med barngravar.
2. Gravfält med misstanke om ev. barn- och ungdomsgravar – ej osteologiskt analyserade.
3. Boplatslokaler/medeltida kulturlager med spår av barn och barns aktiviteter

Databasen anser vi ännu ej vara komplett. Den skall ses som ett levande arbetsmaterial, där data kan tillföras eller dras ifrån allteftersom projektet framskrider (*bilaga 4)*.

Skriftlig sammanställning
En skriftlig sammanställning av resultaten från etapp 1 utgörs av denna rapport samt bifogade databaser. Även en referenslista bifogas på den litteratur av relevans för projektet som vi samlat på oss under resans gång *(bilaga 3)*.

Utställningsunderlag
Inför kommande ombyggnation av basutställningen på Bohusläns museum har ett antal museibesök i och utanför regionen genomförts där utställningar granskats ur barnperspektiv, dels innehållsmässigt och dels ur pedagogisk synvinkel.

Sammanlagt har sju frågor formulerats inför museibesöken vilka besvarats och nedtecknats i ett besöks-protokoll *(bilaga 2)*. De museer som vi har besökt är: Lödöse museum, Göteborgs stadsmuseum, Halmstad länsmuseum, Jamtli - Jämtlands länsmuseum, Östersund, Mölndals museum och Bohusläns museum.

Tre museer som ännu inte besökts men som vi tänkt att besöka i detta syfte är Vitlycke museum i Tanum, RegionmuseumVästra Götalands i Vänersborg och Västergötlands museum i Skara.

Kontakt har tagits med utställningsansvarig personal på respektive museum för en fördjupad diskussion om utställningarna. Följande personer har vi samtalat med: Sonia Jeffrey, antikvarie, Lödöse museum, Berit Hall, antikvarie och Karsten Bjergfelt, museitekniker, Göteborgs stadsmuseum, Anna Thal och Mattias Martinsson, pedagoger, Mölndals museum samt Hans Kindgren, 1:e antikvarie och samordnare för publik verksamhet på Bohusläns museum.

En telefonintervju har hållits med utställningsansvarig Malin Lindqvist på Gotlands fornsal i samband med att utställningen *”Barn fanns dom?”* avslutades hösten 2001. Utställningen hade varit öppen under ett års tid (aug. 2000 – aug. 2001). Vi har erhållit kopior av utställningstexter samt tidningsartiklar från ovan nämnda utställning.

Information på hemsida
Information om projektet har lagts ut på Bohusläns museums hemsida, www.bohusmus.se
under rubriken *Bohusläns museum/Arkeologi/Vilka projekt arbetar vi med just nu/Barn i Bohuslän under förhistorisk och medeltid*.

Övriga aktiviteter
Vi har lyssnat på ett föredrag av prof. Bertil Nilsson från religionshistoriska institutionen, Göteborgs Universitet, på temat *medeltida barn* hållet i Lödöse den 14/11 2001.

Den ena av projektdeltagarna har under våren 2002 genomgått en doktorandkurs i *"Barn och Gender i förhistorien och medeltid"* på forskarutbildningen vid Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

I samband med avrapportering av de arkeologiska undersökningarna av väg E6, sträckan Gläborg – Rabbalshede, har projektdeltagarna skrivit en vetenskaplig artikel om barngravar, med titeln *"…och så var det barnen…. Barn och ungdomsgravar på gravfälten RAÄ 116, i Svarteborgs socken, RAÄ 1290 i Kville socken samt boplats/gravplats RAÄ 403 i Svarteborgs socken,"*. Resultatet av detta arbete anser vi kommer projektet tillgodo *(Gustafsson & Lundin 2004*).

Vi har haft en träff och diskussion med en medlem ur referensgruppen, Stig Welinder vid Mitthögskolan i Östersund under tiden 13-15 mars 2002. I samband med besöket i Östersund var projektledarna inbjudna för att föreläsa och berätta om projektet under en seminariekväll för studenter och övriga arkeologiintresserade personer i Östersund. Temat var: *"Att forska om och ställa ut arkeologiska barn"*.

Pressen har uppmärksammat projektet och artiklar har publicerats i ett par dagstidningar, bl.a Bohusläningen den 27/9 2001, Dagens Nyheter den 28/1 2002 (samt i Veckans pressklipp vecka 5 år 2002) och i ett digitalt nyhetsbrev på tidningen Populär Arkeologis hemsida, v.39 år 2001.

Illustrationer
Som illustration av ett förhistoriska barn har vi använt det barn som konstnär/formgivare Anna-Karin Svensson målat på järnåldershusets ena vägg i den förhistoriska delen av Bohusläns museums basutställning (*se titelsidan)*. Foto: Claes Jansson, Bohusläns museum.

Utöver detta har bilder på barn från tidigt 1900-tal framtagits ur museets fotografiska samlingar med hjälp av bildarkivarie Eva Göransson, Bohusläns museum.

Spåren efter barnen
Vad är ett barn? Var går gränsen mellan barndom och vuxenliv? Här finns nog inget entydigt svar. Kategorierna barn, ungdom och vuxen uppfattas olikartat i olika kulturer och under olika tidsperioder. Termen barndom har dels definierats som en kronologisk, biologisk period mellan spädbarn och pubertet, och dels som en sociologisk d.v.s en kulturellt betingad konstruktion *(Lillehammer, 1986:3ff, 1989:90ff, Finlay 1997:204)*.

Barn och barndom
Synen på barn är idag färgad av västvärldens kultur och historia. En uppfattning som dominerar är att barn behöver skydd och måste ses efter. Barn och barns aktiviteter i den västerländska kulturen är ofta marginaliserad i förhållande till de vuxnas aktiviteter *(Derevenski 1994:8ff)*. Barndomen anses vara den tid man är beroende, oskyldig och har behov av socialisering. Kategorierna barn och vuxen uppfattas olikartat i olika kulturer *(Lillehammer 1986:3ff, 1989:90ff, Finlay 1997:204)*.

Sett ur ett historiskt perspektiv framträder två typer av barndom, en kort och en lång. Under 15- och 1600-talen i borgerskapets kretsar växte den moderna synen på barnet fram, den så kallade långa barndomen. Barnen skulle skiljas från de vuxnas värld och deras aktiviteter. Den korta barn-

domen hänger ihop med den tidigmedeltida synen på ålder i Europa, då barn ansågs vara fullvärdiga människor först när de passerat de kritiska uppväxtåren upp till sju års ålder. När barnen passerat denna åldersgräns kunde de delta i de vuxnas vardagsliv *(Lillehammer 1986:3f).*

***Bild 1**:Lekande barn i träd. Bild ur Bohusläns museums bildarkiv, UMFA 54429:1133.*

Under 18- och 1900-talen förändrades synen på barndomen, från att ha varit ett mer idealt tillstånd till att bli mer uniformt. Barndomen fick ett egenvärde. Det är just under 1800-talet som begreppet barndom uppfattas som en speciell tid i en människas liv *(James & Prout 1990:7ff*. Det är nu som barnens tillvaro fylls av pedagogiska leksaker *(Silvander & Bersten 1999:25ff).* Det bör påpekas att barn i äldre tider samt i senare tid främst setts i relation till de vuxna och då i huvudsak i relation till sina mödrar. Ofta har och är barn obetingat förvisade till att vara ett passivt bihang till kvinnorna. Tyvärr har man sällan studerat eller betraktat relationen mellan barn och modern/kvinnan närmare i äldre arkeologisk forskning *(Lillehammer 2000:17ff).*

Debatten om hur man ser på barn och barndom har pågått sedan 1970-talet och framåt. Det synsätt som förts fram är att barn och barndom är sociala konstruktioner. Barndom skall ses som en tolkningsmöjlighet för att förstå en individs första år. Den biologiska omogenheten skall man bortse ifrån och det finns ingen universell barndom. Konstruktionen barndom varierar i skepnad mellan olika samhällen och kulturer. *(James & Prout 1990:1ff).* Det har förts fram att barn som grupp är en kulturell konstruktion. En grupp som skapas genom ett nätverk av sociala relationer. Begreppen barn och barndom anses vara allt för lika. Begreppen kan ses vara elastiska och det finns ingen bestämd definition *(Derevenski 20/3 2002).*

Om barndom används som en variabel i en social analys kan den inte åtskiljas från andra variabler som klass eller etnicitet *(James & Prout 1990:7ff).* Barn är inte en homogen grupp av individer. De har olika bakgrund och upplever olika saker. Kronologisk ålder är en dålig indikator för att kategorisera barn, eftersom barndomstiden inte alltid varit åldersrelaterad *(Lillehammer 2000:17ff).* Ålder likväl som tid, definieras på olika sätt i olika kulturer och ålder kan ha en varierad betydelse beroende på vilken kultur man befinner sig i *(Gilchrist 1999:89).*

Ett exempel kan belysa hur man använt ett gravmaterial för att utröna om barndom kan urskiljas som en variabel och det är en studie som har utförts av äldre järnåldersgravar i Mälardalen. Här har man sett närmare på skillnaden mellan vuxnas och barns begravningar. Studien omfattar en analys av cirka 2000 gravar där analysen bygger på föremålskategorier, antal föremål i gravar där den begravde har åldersbestämts genom osteologisk analys. Resultatet visar att det är uppenbart att *"..man verkligen skilt barn från vuxna och till och med att det finns flera 'barnstadier' att ta hänsyn till" (Andersson, K. 1999:79).* Den kulturella och sociala miljön som barn befunnit sig i har med stor säkerhet påverkat synen på när pojkar blivit män samt när flickor övergått till att bli kvinnor *(ibid).*

Det bohuslänska källmaterialet

Inledning

När det gäller Bohuslän är vår kunskap om barn i förhistorien minimal, men barnen finns trots allt representerade i det arkeologiska materialet, om än inte i överflöd. I huvudsak har vi funnit barnen i gravmaterial. Den stora tyngdpunkten ligger på gravfält med brandgravar från yngre brons- och äldre järnålder. Mindre vanligt är barn förekommande i gravar från stenålder, äldre bronsålder, yngre järnålder och medeltid.

På västkusten har ett antal gravfält från äldre och yngre järnålder undersökts, dock har inte det osteologiska materialet vid alla tillfällen analyserats. Gravfälten i Bohuslän kan sägas vara relativt små. De är främst belägna på flacka bergspartier eller på högt liggande sänkor mellan branta berg i närhet av odlad mark. Gravarna utgörs i huvudsak av stensättningar och gravhögar. Gravhögarna är ofta flacka och svåra att urskilja *(Cullberg 1987:206f).*

I Bohuslän återfinns förhistoriska boplatser på skilda nivåer i landskapet. Mycket förenklat kan man säga att de äldsta boplatserna ligger på de högsta nivåerna. Allteftersom isen drogs sig undan och landskorpan höjde sig ur havet etablerade människorna sig allt längre ned i terrängen, nära kust och sötvattendrag. Boplatserna lades oftast i skyddade lägen gärna syd- eller västsluttning och på lätta sandiga jordar. Under senare tider, från yngre stenålder och fram i järnålder, sökte man sig även närhet till goda betes- och odlingsmarker. Man började uppföra en mer permanent bebyggelse men behöll de mindre jakt- och insamlingsplatserna som ett komplement.

Vanligast är arkeologiskt material från boplatser daterade till stenålder samt yngre bronsålder/äldre järnålder, ovanligt är boplatser från äldre bronsålder och yngre järnålder och äldre medeltid.

Gravar

Om vi ser till de osteologiskt analyserade gravmaterialen, så framträder barngravar från de flesta förhistoriska tidsperioder men i jämförelse med begravda vuxna individer är antalet lågt. Det finns andra tänkbara metoder som vi anser vara värt att testa för att finna barnen i ej ostelogiskt analyserat gravmaterial.

Barn skulle kunna identifieras utifrån:
- Att ett mindre antal ben har deponerats.
- Att små kärl och/eller miniatyrkärl finns representerade i gravmaterialet.
- Att miniatyrföremål och/eller leksaker finns representerade i gravmaterialet.
- Små, fyndtomma gravar eller gravar med få och enkla gravgåvor.

För de osteologiskt bestämda barn- och ungdomsgravarna verkar yttre gravformer inte nämnvärt skilja sig från övriga begravda samhällsmedlemmars. De inre gravformerna däremot verkar kunna ha en större variation, där de allra flesta barngravar är mindre till storlek än de vuxna individernas. Gravgåvor saknas oftast helt, eller utgörs av en eller ett par få enkla gravgåvor. Barn-/ungdomsgravarnas benmängd/-fraktionsstorlek är betydligt mindre ibland obefintlig. Där det helt saknas bestämbart osteologiskt material har en del forskare menat att man, med härledning av storleken på gravkärlet eller på gravgropens diameter, kan fastställa den gravlagda individens ålder, d.v.s att det troligtvis varit ett barn.

Vi har sett att frekvensen av gravlagda barn har varierat över tid, men att man i de flesta tidsperioder har gravlagt sina yngre individer från minsta spädbarn, från 0 - 1 år upp till 12 – 14 åringar, lika väl som sina äldre, vuxna medlemmar. För ålderskategorin ungdomar, 14/15 – 19 år, verkar gravuttrycken, det vill säga kroppens behandling efter döden samt gravgåvornas antal och kvalité, variera mellan kategorierna barn och vuxen, vilket förmodligen har sin förklaring i vilken syn det rådande samhället hade på hur länge man ansåg att barn var barn och när man var redo att bli vuxen.

Boplatser
Att finna spår av barnen i boplatsmaterial är vanskligare än i gravmaterial, men ett par försök att identifiera barn har exempelvis gjorts av Kjell Knutsson, som redan i början av 1980-talet diskuterade barns eventuella påverkan på sammansättningen av boplatsmaterial från stenåldern. Han menade att barn kan vara synliga sett utifrån det flintmaterial som påträffas inom ett boplatsområde. Utgångspunkten var här att se till bipolär flintteknik (*1986:29ff)*. Liknande tolkningar har Anders Högberg gjort utifrån ett neolitiskt flintmaterial som framkom vid undersökningarna för Öresundsförbindelsen år 1997. Ett barn har här suttit bredvid en vuxen och lärt sig att bearbeta flinta till ett redskap, i detta fall en yxa *(1999:79ff)*.

Barn på förhistoriska boplatser, stadskulturlager och borgar skulle kunna identifieras genom:
- Små föremål/leksaker/miniatyrer
- Föremål av enklare utförande, eller kvarlämnat avfallsmaterial tillverkat under en upplärningsprocess.
- Enstaka eller ansamlingar av föremål, ex. fina stenar, som inte har en annan funktionell förklaring.
- Skrivna källor.

På boplatserna har det visat sig betydligt svårare att få fram självklara spår efter barns aktiviteter. Traditionellt sett har man ansett att barns närvaro har påvisats utifrån små föremål, så kallade miniatyrer, vilka kan ha använts som leksaker eller utifrån (små) föremål av sämre kvalitet än annars brukligt, avspeglande en anpassning och/eller läroprocess in i de vuxnas värld *(Andersson 1999, Fredriksen 1979, Knutsson 1986, Lillehammer 1982, Nordqvist 2001, Ortman 2001, Weber 1982)*.

Här behöver vi få upp ögonen för nya sätt att se på våra material. Förmodligen ligger det många dolda rester av barns lekar och övningar i de arkeologiska fyndmaterialen ute på fältet och i våra samlingar. Det är ju inte alltid så självklart vad vi skall leta efter. Kanhända ser vi spår efter barnen i ett systematiskt insamlande av små ting som inte kan tillskrivas en praktisk funktion som vi idag kan förklara, ex. en samling små runda vita stenar intill en eldstad, ett litet barns tillfälliga samlariver av vackra ting? *(Lillehammer 1982:98ff)*.

Resultat av genomgånget material

Här följer en kort presentation av resultatet från den genomgång av de grävrapporter, redovisningar, artiklar och annat arkivmaterial från Bohuslän som skrivits in i databasen. Vi anser att dessa exempel utgör direkta eller indirekta bevis för närvaro av barn i de arkeologiska materialen.

Stenålder

Gravmaterial från stenålder i Bohuslän är överhuvudtaget ovanligt, och i synnerhet gravmaterial innehållande barn. Vi har dock hittat ett par indikationer av närvaro av barn.

Ett lårben från människa som påträffades i ett mesolitiskt kulturlager på boplats RAÄ 57, Huseby Klev, Morlanda socken i Orust kommun kom från ett barn i åldern 10 –12 år.
(Jonsson, muntlig uppgift, Hernek & Nordqvist 1995, Nordqvist 2001:8ff). Benet hörde troligen till en grav, men själva graven är ej bevarad/identifierad.

Det enda påträffade indiciet på barn från neolitisk tid, som vi hittills kunnat identifiera, är en tand från ett 8-10 år gammalt barn som påträffats i golvlagret i en dös, RAÄ 211, i Tossene socken.

Från mesolitisk tid finns för närvarande endast ett par exempel på boplatser med närvaro av barn. Det ena är från Orust, funnet på Huseby Klev, RAÄ 57. Det tandavtryck i ett par hartsklumpar[5] och ev. en miniatyryxa av flinta? *(muntlig uppgift Hernek, samt i Hernek, & Nordqvist, 1995)*.

Ett annat exempel är en liten kärnyxa som påträffades i ett boplatsmaterial från lihulttid på Skaftö-Berg, RAÄ 187 i Skaftö socken, Lysekils kommun. Yxan har av författaren tolkats som tillverkad av och/eller tillhörande ett barn *(Ortman 2001:11ff*).

Bronsålder

När det gäller gravmaterial från bronsålder är barn endast representerade med ett par exempel som brandgravar i stensättningar. En spädbarnsgrav är daterad till äldre bronsålder[6], vilken påträffades inom ett mindre gravfält, RAÄ 116, Svarteborg socken, Munkedals kommun (*Munkenberg, 2003)*. En annan spädbarnsgrav[7], påträffades inom RAÄ 114, i Björlanda socken, Göteborgs kommun och har daterats till yngre bronsålder (*Andersson, S 1972:129ff, 1975:13ff)*.

Vi har ännu inte lyckats identifiera några lämningar av barn i boplatsmaterial från bronsåldern.

***Bild 2**: Spädbarnsgrav (A 13654) från äldre bronsålder på gravfält RAÄ 116 i Svarteborgs socken.*

Hällristningar är en kategori av lämningar från bronsålder och äldre järnålder som av många forskare anses vara en väldigt speciell företeelse tillkommen vid särskilda tillfällen och endast avsedda för vissa personer. Bildristningarna anses vara belägna på platser där man samlades vid högtider för att utföra rituella handlingar, offer, välsignelser, exempelvis vid övergång från ett livsstadium till ett annat, som vid födelse och död, från barn till vuxen. Det är ofta statussymboler som avbildas – status som var viktigt för den styrande eliten i det dåtida samhället. Mycket få kvinnor och inga barn har med säkerhet kunnat tolkas som närvarande på hällbilderna överhuvudtaget. Det förefaller vara en mansdominerad bildvärld som återges.

Scener med små människofigurer (utan tydlig könsmarkering) sedda i förhållande till större människofigurer (med tydlig könsmarkering) har hittills inte tolkats som symboliserande ålders-kategorierna barn respektive vuxen. Storleken på de ristade människofigurerna i relation till varann har inte ansetts utgöra en skalenlig återgivning, inte ens inom en och samma ristningsyta. Det finns exempel på små människofigurer i rad efter en större, där de små har tydliga fallosattribut (*muntlig uppgift Bengtsson)*. Men enstaka forskare har nämnt tanken att de små, könlösa figurerna trots allt kanske skulle kunna vara barn/ungdomar på väg att invigas i de vuxnas värld? (*Bengtsson & Hygen 1999:77ff*)

Vi har i detta första skede av projektet valt att inte närmare ta upp hällristningar som en lämnings-kategori med närvaro/frånvaro av barn. Som ett exempel på att en del forskare trots allt vågar tolka små figurer som eventuella spår av barn, kan nämnas en bildristning RAÄ 900 på fastigheten Oppen i Tanum socken. Den innehåller skepp, människofigurer, fotsulor och skålgropar. Här finns också ett antal små fotsulor avbildade. Artikelförfattarna frågar sig om de små fotsulorna kanske avspeglar barns närvaro? *(Kristiansen & Prescott 1999:112)*. Ovanligt små fotsulor finns även på RAÄ 101, en ristning på fastigheten Torp i Skredsvik socken (*muntlig uppgift Bengtsson)*.

Järnålder

På brandgravfälten från äldre järnålder har vi kunnat identifiera flest barn och ungdomar. Här finns barnen gravsatta både i ensamgravar och i vissa fall även tillsammans med vuxna individer. De är svåra att upptäcka på grund av deras anonymitet. Barngravarna är ofta små och enkla samt allt som oftast fyndtomma. I gravarna har det många gånger funnits knappt identifierbara benrester. Vanligast i vårt material är gravar med dateringar till äldre romersk järnålder – folkvandringstid, sju stycken, därnäst kommer förromersk järnålder med tre, och mer sällsynt är gravar från perioden yngre järnålder – vikingatid, inalles bara två stycken *(tabell 1)*.

Följande exempel på barn – ungdomsgravar kan nämnas. Den osteologiska analysen har visat att på de båda gravfälten, RAÄ 116, Svarteborg socken, och RAÄ 1290, Kville socken finns sammanlagt 22 individer gravlagda. Sammanlagt har fyra barn och tre ungdomar kunnat identifieras. Två av barngravar är dock osäkra (*Munkenberg 2003, Claesson 2003*). På grav/kultplatsen, RAÄ 403, i Svarteborg socken fanns ytterligare två människor begravda, varav ett litet spädbarn (*Olsson & Schaller-Åhrberg 2003, samt tabell 1 nedan*).

Inga boplatsmaterial från järnålder innehållande barn har ännu påträffats.

			ö				
			ä	ä			
	ä		ä	å	ö	ä å	
	ä		ä	ä			
	ö		ä	å	å		ä
	ö			å å	ö		ö ä
	ö			å	ö ö		ä
			ä				ä
			ä	å ä			

Tabell 1*). Barngravar på gravfälten RAÄ 116 och RAÄ 1290 samt gravplats/boplats RAÄ 403.*

Medeltid
Från tidig medeltid har vi ännu inget bohuslänskt gravmaterial med barn.

Kulturlager från städer eller i borgar kan innehålla spår av barn, i vårt fall har vi funnit indikationer på barns närvaro i ett par små isläggar från Kungahälla daterade till år 1000 – 1300-tal. I Dynge ruin på Gullmarsberg i Skredsvik socken påträffades en liten järnsporre som troligen har använts av ett barn, på grund av dess ringa storlek. Borgens användningstid anses vara mellan år 1250 och 1500 *(Berg 1914-1921)*.

Historisk tid
Från historisk tid, 16–1700-tal, har vi två exempel på platser med gravar innehållande barn. Det ena är i Bokenäs kyrka där det påträffades 12 små träkistor under golvet i koret och det andra är från Dynge ruin på Gullmarsberg där det finns äldre uppgifter om fynd av två skelett i en källarmur: ett barn och en vuxen kvinna (*Berg 1914-1921:29; Nelson & Andersson 1976:39ff).*

I stadskulturlager har vi ett exempel från Uddevalla stad i form av ett mindre antal kasserade skosulor för barn, upphittade inom kvarteret Aminoff, ungefärligt daterade till 1500-tal .

Barn – visst finns de
Efter en första genomgång av materialen visar resultaten på en övervikt av barns närvaro för vissa tidsperioder och typer av material. Vad vi hittills sett är att barn och ungdomar finns representerade i gravmaterialen, om än inte i någon större omfattning. Detta ser vi som indikationer på att man visat omsorg för de minsta i fråga om begravningar.

Men vi vet också att det kan vara så att en del individer inte har fått någon begravning alls. Exemplen ovan visar dock att vissa barn, till och med små spädbarn, har varit värdiga en begravning. Detta anser vi visar på en kärleksfull handling och en omsorg om barnen. En barnbegravning är ett uttryck på att de efterlevande sörjt de som avlidit i ung ålder.

Vad vi kan se i materialet är att de ungdomar som begravts (mellan 12/14 till 19 år), i de flesta fall har fått en begravning som i stort sett motsvarar de vuxna individernas. Detta anser vi tyder på att de förmodligen har ansetts som vuxna och att de därmed innehaft samma status.

På boplatserna är det klart svårare att identifiera dem. Endast på ett par platser finns bevisligen barnens avtryck. Här handlar det mer om indirekta spår i form av rester efter aktiviteter. Men det betyder inte att de inte finns i boplatsmaterialen, vi har bara inte analyserat dem djupare ännu. För att kunna identifiera barnen behöver vi gå igenom fyndmaterialen från boplatserna noggrant med hjälp av de analysredskap vi hittills tagit fram.

Förhoppningsvis kommer denna bild att utökas med fler förekomster av barn, när vi nu kommer att tränga djupare in i de framtagna materialen som vi anser ha potential för att innehålla spår av barn.

Utställningar

Barn i utställningar

Barn har många gånger en svag position i museernas utställningar. Barnen har oftast ingen möjlighet att uttrycka sina egna intressen. Barnen presenteras oftast genom någon annan och har sällan möjlighet att göra sina röster hörda om hur de skulle vilja bli representerade. Det är de vuxna som skapar barndomen i utställningssammanhang. Ofta har leksaksmuseer blivit lika med barnens och barndomens museer. Besökare förväntar sig att leksaker från förr är lika med utställningar om barn och barndom. Objekt tillhörande barn kan inte skildra själva upplevelsen av barndomen, utan leksaker är lika med barns aktiviteter. Varje barn har sin upplevelse av sin barndom och den är individuell. Barn måste involveras aktivt när deras kultur skall presenteras *(Sheperd 1994:69ff).*

I samband med pågående projektet har vi valt att besöka några museer för att dels se närmare på innehåll, presentation och form samt dels för att få idéer hur man skulle kunna lyfta fram barn i förhistorien i utställningssammanhang. Vad vi vet har inga barn varit involverade i utformningen av dessa utställningar.

Följande exempel presenteras här i korthet: Lödöse medeltidsmuseum med vandrings-utställningen *”Liten blir stor”*, Göteborgs stadsmuseums basutställning *”Vikingar”* och *”Spåren talar”*. Basutställningen på Bohusläns museum, förhistoriska delen: *”Fångstfolk”*, Hallands Länsmuseums basutställning *”Spår från Tusentals år – Om människor som varit”*, och Mölndals museums forntidsverkstad.

Utöver detta har ett besökt gjorts på JAMTLI, Östersunds länsmuseum, efter inbjudan av en av referensgruppens representanter.[8] Denna utställning redovisas inte i följande exempel.

Barn på museum

Resultat av utställningsbesöken

Ännu återstår ett par utställningsbesök i regionen, så en mer ingående analys får vänta till den slutgiltiga rapporten. Preliminärt kan vi dock konstatera att det fortfarande är ovanligt att barn finns närvarande i museernas utställningar om människor under förhistorisk och historisk tid. Däremot har man varit bättre

på att försöka vända sig till barnen genom utställningsformen, det vill säga att göra den mer barnvänlig och lättförstådd. Detta har visat sig fungera olika bra. En del utställningar kräver nästan att man har en pedagog eller guide med sig för att man skall förstå utan att behöva läsa förklarande texter och andra museer har lyckats väl att genom både form och innehåll presentera utställningstemat på ett lättillgängligt, tilltalande och pedagogiskt sätt. De utställningar som tilltalat oss mest i detta hänseende är den förhistoriska basutställningen *”Spåren talar”* på Göteborgs stadsmuseum, forntidsverkstaden på Mölndals museum samt vandringsutställningen *”När liten blir stor”* på Lödöse museum.

”När liten blir stor”
Vandringsutställningen *”När liten blir stor”* fanns på Lödöse museum under år 2001.
Den är producerad av Lödöse museum/Regionmuseum Västra Götaland samt BRIS.[9] Utställningen går nu på turné och visas på medeltidsmuseerna i Stockholm, Bergen, Ribe, Trondheim, Roskilde och Åbo. Huvudtanken med utställningen är att låta medeltidens och nutidens barn mötas. Utgångskällorna är de medeltida mirakelberättelserna och historier som dagens barn berättat. Dessa historier utgör grunden för att få oss, besökarna, att fundera på vad som är annorlunda, bättre, sämre eller gemensamt *(muntlig uppgift, Jeffrey)*.

Ett jämförande perspektiv genomsyrar utställningen. Det framgick tydligt att under medeltiden fick barn vara barn och att föräldrarna hade starka känslomässiga band till sina barn. Något som vi främst relaterar till dagens samhälle. Utställningen visade att medeltidens barn trots allt hade en barndom och att de inte bara utgjorde arbetskraft.
Sorg och glädje genomsyrade texterna både från mirakelberättelserna och från historierna som barnen i vår egen samtid berättat.

Utställning är inriktad på barn och delvis gjord för barn. Samtidigt lyfts föräldrarnas känslomässiga band till sina barn, i dåtid som samtid, fram. Eftersom huvudmaterialet är från berättelser, finns en större textmassa att läsa, som kräver att man har tid, speciellt för de föräldrar som har med sig icke läskunniga barn till utställningen. Få föremål var utställda. De som fanns var i första hand leksaker. Bra illustrationer, fotografier mm. har tagits fram och dessa gav liv åt händelserna i berättelserna. Form- och utseendemässigt var helheten ljus, avskalad och ren. Barnen står i fokus, men ett påtagligt intryck är att man saknar ljud i lokalen, ljud av liv och rörelse, som ju barnen står för, som kontrast till det vita, upplysta rummet.

”Spåren talar”
Denna utställning finns på Göteborgs stadsmuseum och invigdes år 2002. Den visar förhistorien ur ett västsvenskt perspektiv.

I kronologisk ordning presenteras mesolitikum till medeltid/historisk tid. Färgstark, vacker och glad utställning. Med både låga och normalhöga montrar. Modeller, illustrationer, bilder kompletterar de sparsmakade och korta texterna där frågor ställs till besökaren att försöka fundera kring. Inga givna svar ges. Bildmässigt görs kopplingar till företeelser i nutid. Visningar för skolbarn görs med pedagoger utklädda i förhistoriskt inspirerade kläder.

Många föremål visas. Både från gamla samlingar och nyare grävningar. Man har använt mycket naturmaterial i sina utställningsmiljöer, trä, textil, sten, sand - en gedigen känsla förmedlas. Pedagogiskt material förvaras i lådor under montrarna. I utställningen finns tre datorer tillgängliga för besökare att söka mer information vid. Utställningen finns även digitalt att köpa i form av en pedagogiskt upplagd CD-skiva. De förhistoriska barnen är inte helt lätta att se genom de utställda materialen. Enstaka lämningar av barn finns dock med. Däremot är den gjord med tanke på barn som målgrupp. Den ger ett barnvänligt intryck.

”Vikingar”
Utställningen finns på Göteborgs stadsmuseum och tillkom under mitten av 1990-talet.
De teman som utkristalliserade sig i denna utställning är främst sagor och myter. Mycket sparsamt med information om det dagliga livet fanns tillgänglig. Var finns människan i denna utställning? Barnen är definitivt inte representerade. I centrum av lokalen står Äskekärrs-skeppet som dominerar utställningen. Man ställer sig litet frågande till den något tunna textinformationen om skeppet, havets betydelse och livet runt skepp m.m.

Utformningen av utställningen är genomtänkt och estetisk med nytänkande ifråga om montrars utseende samt textmontage. Intrycket är dunkel med punktbelysning på montrar och skepp. Texter dominerar och ett urval av föremål finns representerade. I övrigt finns väldigt lite bilder och illustrationer. Själva presentationsformen är inte traditionell men däremot är innehållet traditionellt. Den vikingatida människan är tyvärr inte synlig i denna utställning och speciellt inte de dåtida barnen.

”Fångstfolk”
Utställningen är en del av nuvarande basutställning på Bohusläns museum vilken producerades i början av 1990-talet. Den skulle spegla ett jägar/samlar samhälle under mesolitisk tid. Fakta-underlaget byggde på resultaten från aktuella arkeologiska undersökningar utförda i västsverige. Idag känns utställningen tyvärr något livlös. Människan verkar här ha hamnat i bakgrunden. I stället är det miljöer, landskap och fångstdjur man möter. Spåren efter stenålderns folk kan skönjas i form av kvarlämnade föremål, arbetsredskap och avfall, som ligger på strandkanten eller klippan. I ett litet tittskåp ser man en modell av ett boplatsläger från stenåldern med små människofigurer, en grupp jägare/samlare. Ett par barn finns i gruppen av människor, som av oss tolkas vara en familj. Annars lyser den förhistoriska människan med sin frånvaro.

Det är barnvänligt genom att det finns föremål i utställningen som man kan lyfta och känna på, men de skulle ha blivit än mer begripliga om man såg människor i aktion som använde dem.

När denna utställning var ny var den ett fräscht nytillskott i utställningssammanhang, och idag engagerar den besökaren tack vare museipedagogerna, som med sina visningar får de förhistoriska miljöerna att leva genom berättelser och i dialog med barnen. Rummet skulle må bra av att få lite liv t.ex. genom lite bakgrundsljud under de tider då ingen visning sker.

Mellan stenåldersavdelningen och järnåldershuset finns ett par små väggmontrar med arkeologiska fynd från bronsåldern, i form av ett par gravurnor med brända ben och gravfynd i form av bronssmycken. I järnåldersdelen finns en liten husmodell, ett par urnor och ett bord samt bänkar att sitta på. Rummet domineras av en stor, vackert målad vägg som visar bilder från livet under järnåldern. Man ser människor i olika livssituationer. Familjer med gamla och barn. En pojke sittande bland krukor tydliggör barns närvaro, men om detta finns inget i texterna.

Nu är en ombyggnad av hela basutställningen på Bohusläns museum på gång och därmed sker en anpassning till dagens aktuella mål och riktlinjer.

***Bild 3**: Interiörbild från Bohusläns museums basutställning delen fångstfolk. Foto: Bo Niklasson, Bohusläns museum.*

”Spår från Tusentals år – Om människor som varit”
Denna basutställning fanns på Halmstads länsmuseum under 1991-2003. Utställningen kan sägas vara en traditionell, kronologisk presentation av förhistorien i tre block, sten- brons och järnålder. De olika tidsperioderna lyfts fram med hjälp av föremål från bl.a. boplatser och gravar samt texter. Utformning är suggestiv med mörka rum men med väl belysta montrar och ljud i bakgrunden. Montrarna finns både i låg och hög höjd, med trappsteg framför de som är något höga, avsett för de små besökarna.

Naturligtvis dominerar de fina silverföremålen och inte minst guldgubbarna från Slöinge denna utställning. Men människan finns där, främst i samband med gravfynden, och de lyfts fram även i texterna. Ett exempel är *”En liten flicka spottar ut sitt tuggummi – en bit kåda på sandstranden…”*. Bland gravfynden finns två yngre individer representerade, en liten flicka[10], och en ung kvinna[11] där de brända benen var deponerade i en urna med lock. Båda gravarna var från bronsåldern och de begravda hade fått rika gravgåvor med sig.
På en mycket liten utställningsyta har man lyckats lyfta fram människan och även några barn från de övre sociala skikten i bronsålderssamhället. Det är halländska praktfynd som dominerar och är främsta attraktionen.

”Forntidsverkstad” på Mölndals museum.
Utställningen heter ”Forntidsverkstad” och är en tillfällig utställning som planeras att stå under september och oktober månad år 2003, men den har under senare år varit ett återkommande inslag i museets programverksamhet för skolorna i kommunen. Utställningen tar upp den praktiska biten av förhistorien för skolornas mellanstadieklasser. Den är producerad av Mölndals museum, och de stora målningarna är gjorda av en konstnär/arkitekt till en tidigare förhistorisk utställning på museet.

Utställningen inleds med en stor målad vägg som visar Mölndalsområdet under olika tidsfaser, illustrerat med hjälp av olika vattennivålinjer. Stenyxor, och andra redskap i mindre genomskinliga plastlådor visar hur föremålen från stenålder såg ut. Ett par broschyrer finns tillgängliga för att inspirera och ge tips till egna besök ute i Mölndals natur- och kulturmiljöer. Utställningsrummet är indelat i olika avsnitt, stationer, där barnen kan samlas kring en aktivitet. I princip finns det inga förklarande texter på de olika stationerna. Föremålen är mycket få. Pedagogen förmedlar det som är viktigt. En myshörna med kuddar och skinnfällar, böcker och musik finns i ena änden av lokalen. Här inleds visningarna för att försätta barnen i rätt stämning.

Få förhistoriska barn avbildas i utställningen. Finns de, uppträder de som bihang eller hjälpredor till de vuxna. En ganska traditionell könsbild avspeglas, männen jagar och kvinnorna är vid hemmets vrå. Utställningen är barnvänlig såtillvida att det som finns där kan man röra och ta på eller leka med.

Sammanfattning av utställningsbesöken

De flesta museer försöker tillgodose så många målgrupper som möjligt samtidigt, vilket egentligen är ett omöjligt uppdrag. Vanligast är dock att man vänder sig till skolbarn, och då främst tänkt i sällskap med förmedlande pedagog. Att själv ta sig runt bland montrar innehållande föremål med texter, som ibland är väldigt långa och ibland endast bestående av en mening, för att därav förstå de förhistoriska sammanhangen är inte alltid helt enkelt. Vi tycker nog att en inspelad berättarröst, ljudillustrationer, eller kanske rörliga bilder/filmsekvenser, skulle kunna komplettera bilden/upplevelsen när inte pedagoger finns tillgängliga.

Intrycket av besöken är att man lagt stor vikt vid de estetiska uttrycken i utställningarna med tonvikt på lättlästa texter och vackra föremål. Ett plus är att de nyare utställningarna är fysiskt sett mer anpassade till de små barnen, med låga montrar eller små trappsteg/bänkar att stå på för att de skall kunna se allt. Trots detta krävs det i de flesta fall en pedagog för att man skall få förståelse för innehållet. I en del fall är det helt avgörande – som för ”forntidsverkstaden” på Mölndals museum.

Innehållsmässigt är det desto vanskligare att berätta om de förhistoriska barnen, med undantag för Lödöse museum och Halmstad museum, har man nästan ingenstans lyft fram dem speciellt. Bristen är förståelig eftersom det finns dåligt med underlag att tillgå. Men vi anser att även en frånvaro av en företeelse kan väcka viktiga frågor, tankar kring varför de inte finns, varför vi inte ser dem? Även om man inte har konkreta fynd att peka på kan ju barnen få vara mentalt/teoretiskt närvarande. Men vi tycker oss se att trenden idag pekar åt rätt håll. Utställningarna är ju ”barn av sin tid” och speglar det synsätt som var aktuellt vid den tidpunkt då de producerades.

I de nyaste utställningarna vill man väcka nya frågor hos besökarna och ge möjligheten att reflektera över vår tid genom ett förhistoriskt filter. Eftersom barnen är en sån viktig målgrupp för museerna anser vi att det är viktigt att de också får se och uppleva något de kan identifiera sig med eller mot – hur levde barnen egentligen under forntiden?

Reflektioner inför framtiden

Trots att materialet inte är överväldigande stort har vi kunnat identifiera ett mindre antal säkra lämningar efter barn och ett par där det med stor sannolikhet finns rester. Vi har även märkt ett visst intresse för ämnet hos våra kollegor och fått en del tips att gå vidare med. Materialet är litet men dock en början till att få se barnen. Resultatet av den första deletappen i projektet har resulterat i att vi identifierat ett mindre antal fyndmaterial från Bohuslän som innehåller spår av barn eller barns aktiviteter. Det är kanske inte så mycket men är trots allt en början till att synliggöra barnen under förhistorisk tid. Det känns nu viktigt att kunna gå vidare med de material där vi tycker oss se att det kan finnas spår av barn, men där det inte gjorts tillräckliga analyser för att konstatera detta. Vi har tyckt oss märka att vårt intresse

för ämnesområdet till viss har del fått kollegor att få upp ögonen för kategorin barn och även tipsa oss om ytterligare fyndmaterial eller litteratur.

Vi har sen projektet startade avlagt en skriftlig avrapportering av utförda aktiviteter till samordnare, museichef och till C J Lindebergs forminnesfond år 2002. Kortfattade muntliga avrapporteringar har även gjorts kontinuerligt på avdelningsmöten under åren.

Nu återstår en ekonomisk utvärdering av etapp 1 tillsammans med vår projektgrupp och referensgrupp. Därutöver kvarstår även ett par museibesök.

Kommande analyser

Vad vi nu härnäst behöver ta oss an är en fördjupad analys av de framtagna arkiv- och fyndmaterialen, en djupdykning i texter så väl som föremålssamlingar, vilket innebär att vi går igenom ett urval av fynd mer noggrant. Eventuellt kommer ett antal, ej tidigare osteologiskt bestämda men förmodade, barngravar i äldre material att väljas ut för att genom osteologisk analys få en åldersbestämning av dessa individer. För detta kommer speciella ekonomiska medel att behöva sökas.

För en genomgång av potentiella boplatsmaterial krävs vidare inläsning på hur man kan se och urskilja barns medverkan i aktiviteterna på boplatser genom flintslagning, keramiktillverkning, insamling etc. och jämföra dem med fyndmaterial där man redan har identifierat spår av barn. För att kunna genomföra denna analys kommer det bli nödvändigt att uppsöka olika museer och arkiv, eftersom många äldre material förvaras på museer och arkiv i Göteborg eller Stockholm.

Referensgruppen kommer att kontaktas för eventuella åsikter och synpunkter, vilka kommer att beaktas och inarbetas i kommande analysarbete.

Förväntningarna inför etapp 2 är att resultatet av den fördjupade analysen förhoppningsvis kommer att ge ett svar på några utav alla de frågor vi har samlat på oss under arbetets gång: Hur såg den förhistoriska vuxenvärlden på barnen och ungdomarna? Vilka roller har de haft i det dåtida samhället? Hur länge var man barn? När blev man vuxen? Vad vill dagens barn veta om förhistoriens barn? Hur förmedlar vi resultatet till dagens barn? Hur kan vi som fältarkeologer göra oss själva medvetna om spåren från de förhistoriska barnens existens i de undersökningar vi utför? Vilka företeelser skall vi göra oss uppmärksamma på? Var finns barnen?

***Bild 4**:Felix 1 år. Foto:Agneta Gustafsson.*

Fotnoter

[1] Nordic Archaeological Articles.

[2] LFA är ett verktyg för projektplanering och projektledning.

[3] ”Anmälan om slutförd arkeologisk undersökning.”

[4] Access v.97.

[5] Tuggummi

[6] A 13654

[7] F21

[8] Stig Welinder.

[9] Delar av intäkterna går till BRIS: Barnens rätt i samhället.

[10] Bäckagård daterad till 1000 f kr.

[11] Lugnaro daterad till 700 f.kr.

Referenser

Andersson, K. 1999. De dolda könen – om barn, ungdomar, vuxna och åldringar i romartidens Uppland och Västmanland. *Forskaren i fält - en vänbok till Kristina Lamm. Avd. för arkeologiska undersökningar, skrifter nr 27*. Red. Andersson k mfl. Riksantikvarieämbetet. S 77 – 86.

Andersson, S. 1975. Östergärde (Tuve), Björlanda 114, Grav och boplatskomplex, delundersökt, Järnålder. I: *FYND-rapporter 1975*. Rapporter över Göteborgs arkeologiska Musei undersökningar. Göteborgs arkeologiska museum. S13-60.

Andersson, S. 1972. Östergärde (Tuve), Björlanda socken, Skärvstenshög 12:113 och Gravfält 12:114. I: *FYND-Rapporter 1972*. Rapporter över Göteborgs arkeologiska Musei undersökningar. Göteborgs arkeologiska museum. S 129 – 194.

Arwill-Nordbladh, E. 1998. *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och nu*. GOTARC no 9. Institutionen för Arkeologi. Göteborgs universitet. Göteborg.

Bengtsson, L. & Hygen, A-S. 1999. *Hällristningar i gränsbygd.* Ett INTERREG IIA projekt. Slutrapport. s. 77-163.

Berg, W. 1914-1921. Dynge ruin. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns historia. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift.* Nr.9. Första bandet.

Claesson, P. 2003. Kville 1290 – Ett gravfält från äldre järnålder. *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.183 – 194.

Crawford, S. 1999. *"Childhood in anglosaxon England"*. Stroud: Sutton 1999.

Cullberg, C. 1987. Bohuslän. *Med arkeologen Sverige runt. Forum.* Stockholm. S 205-215.

Derevenski, J, S. (Ed) 2000. *Children and material culture*. Routledge. London.

Derevenski, J, S. 1994. Where are all the children? Accessing children in the past. *Archeaological Review from Cambridge. Perspectives on children and childhood.Volume 13:2. 1994*. S 7-20.

Ehrenberg, M. 1989. *Women in prehistory*. British museum publications Ltd. London.

Finlay, N. 1997. Kid knapping: the missing children in lithic analyse. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into European archaeology.* Ed. Moore, J & Scott E. Leicester university press. London. S 203-212.

Fredriksen, G. 1979. Barnegraver fra Leorol i Valdres. *AmS småtryck*. Arkeologisk museum. Stavanger.

Gilchrist, R. 1999. *Genus and archaeology. Contesting the past*. Routledge. London.

Gräslund, A-S, 1973. Barn i Birka. *TOR XV, 1972-73*. Uppsala. S 161-179.

Gustafsson, A & Lundin, L. 2004. ” …och så var det barnen”… Barn och ungdomsgravar på gravfälten RAÄ 116, i Svarteborgs socken, RAÄ 1290 i Kville socken samt boplats/gravplats RAÄ 403 i Svarteborgs socken, *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän.* I manus.

*Hernek, R, & Nordqvist, B.*1995. *Världens äldsta tuggummi? Ett urval spännande arkeologiska fynd som gjordes vid Huseby Klev och andra platser inför väg 178 över Orust*. Riksantikvarieämbetet UV-Väst.

Hjörungdal, T.1991. *Det skjulte køn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst*. Acta Archaeologica Lundensia nr 19. Series in 8. Nr 19. Almqvist & Wiksell International. Lund.

Högberg, A. 1999. Child and adult at a knapping area. *Acta Archaeologica. Vol. 70*. S. 79 – 106.

James, A & Prout, A. 1990. *Constructing and reconstructing contemporary issues in the sociological study of childhood*. Ed. James, A & Prout, A. The Falmer Press. London.

Johnsen, B & Welinder, S.(Ed.). 1995. *Arkeologi om barn.* Occasionals Papers in Archaeology 10. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.

Knutsson, K. 1986. Några ord om barn, stötkantskärnor, och pieces esquilles. *Fjölnir 1*. S. 29–39.

Kristiansen, K & Prescott, C. 1999. Landskap og kosmologi i bronsealderen. *Rock carvings in the borderlands*. Ed. Kallhovd, K & Magnusson, J. Bohuslän/Dalsland and Östfold – an INTERREG II project – Final report. Länsstyrelsen i Västra Götaland & Östfold County Council. S. 112.

Lillehammer, G. 2000. The world of children. *Children and material culture*. Ed. Derevenski, J.S. Routledge. London. S. 17-27.

Lillehammer. G. 1989. A child is born. The child´s world in an archaeological perspective. *Norwegian archaeological Review 22:2*. S 89-105.

Lillehammer, G. 1986. Barna i Nordens forhistorie. Droft metodegrunnlaget og kildens baerekraft. *K.A.N 2*. S 3-21.

Lillehammer, G. 1982. Med barnet på vei in i forhistorien. *Faggrenser brytes. AmS skrifter 9. Arkeologisk museum Stavanger.*

”…och barnen då?” Skrift från Arkeologidagen den 15 augusti 1999. Riksantikvarieämbetet.

Munkenberg, B-A. 2003. Svarteborg 116. En plats för ceremoniellt bruk? *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.131 –157.

Moore, J & Scott, E. 1997. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into european archaeology.* Leicester University Press. London.

Nelson, H & Andersson, L B. 1976. Bokenäs gamla kyrka – några minnen samt rapport från en undersökning vid dess restaurering. S. 39 – 57. *Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift. Red: Fritz Helldén.* Göteborg.
*Nordqvist, B.*2001. Våtmarksarkeologi i marinarkeologins gränsland. *Marinarkeologisk tidskrift nr. 4/2001*. s. 8 – 12.

Olsson, L & Schaller-Åhrberg E. 2003. Svarteborg 403 - En boplats från yngre stenålder samt boplats, gravplats och kultplats(?) från äldre järnålder. *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.183 – 194.

Ortman, O. 2001 *Arkeologisk undersökning Skaftö Berg 2:165, RAÄ 187, Skaftö socken, Lysekils kommun.* Bohusläns museum Rapport 2001:34. S. 11 ff.

Scott, E. 1999. The Archaeology of infancy and infant death. *BAR International Series 819*. Oxford.

Sheperd, B. 1994. Childhood´s pattern: appropriation by generation. *Museums and the appropiation of culture*. Ed. Pearce, S. The Athlone Press. London. S 65-83.

Silvander J & Bergsten, M. 1999. Leksaker. Miniatyrer i massupplaga. *Populär historia nr 7/99.* S 25-28.

Weber, B. 1982. Leker eller? *Viking 45*. S 81-92.

Welinder, S. 1998. The cultural construction of childhood in Scandinavia. *Current Swedish Archaeology vol 6.* S 185-205.

Opublicerat
Linderoth, T. 1989. *Förhistoriska barn – var finns spåren av dem, och hur tolkar man dessa?* Lund. Uppsats

Ljungdahl, E & Sandström, I. 1997. *Barnen på Vivallen och Västerhus – synen på barndom i samhällen med olika livsåskådningar.* D-uppsats i arkeologi. Mitthögskolan i Östersund.

Lundin, I & Skoglund, M. 1994. *Gravfältens minsta. En undersökning av barngravar under förromersk järnålder i södra Sverige.* C-uppsats i arkeologi. Inst. för arkeologi. Göteborgs universitet.

Muntliga uppgifter.
J S. Derevenski (20/3 2002). Föreläsning vid arkeologiska inst. Gbg's univ.
Sonia Jeffrey, antikvarie, Lödöse museum.
Berit Hall, antikvarie, Göteborgs stadsmuseum.
Karsten Bjergfelt, museitekniker, Göteborgs stadsmuseum
Anna Thal, pedagog, Mölndals museum.
Mattias Martinsson pedagog, Mölndals museum.
Leif Jonsson, osteolog. ANL, Göteborg
Robert Hernek, antikvarie, Bohusläns museum
Lasse Bengtsson, antikvarie, Vitlycke museum
Malin Lindqvist, antikvarie, Gotlands fornsal
Hans Kindgren, 1:e antikvarie, Bohusläns museum

Bilaga 1

ä

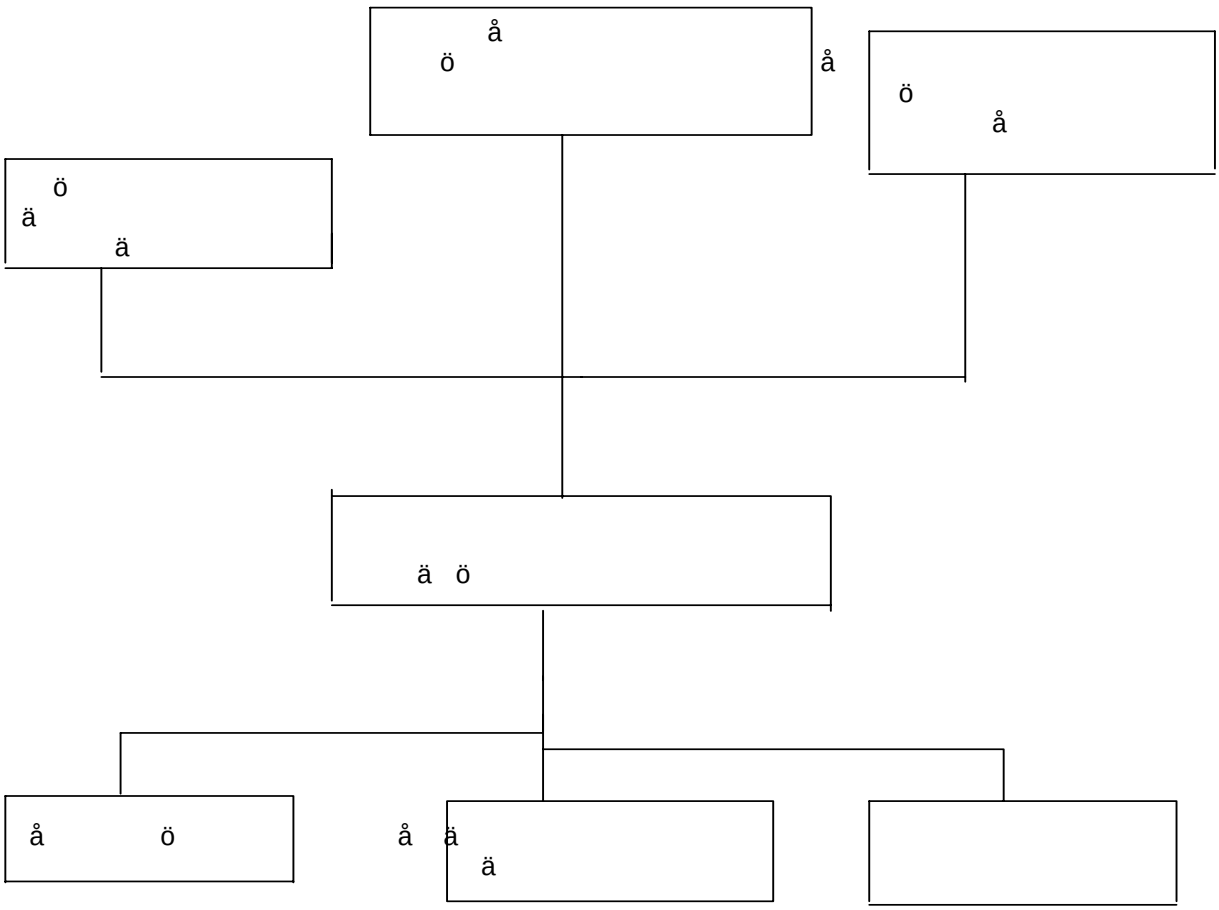

Bilaga 2

Mall för utställningsrecensioner

Utställning/ar titel :

Tema:.

Produktion:

Ekonomi? Sponsring?

Tidsaspekt, vandrings-/permanent?:

Visningar utförs för:
- skolor, allmänhet?

Form och innehåll:
- fakta, utseende, upplevelse, målgrupp

Informationsspridning/upplysning:
- publikation/katalog/CD?

- Internet?

Är barn representerade i utställningarna? Hur?

Sammanfattning:

Bilaga 3

Litteraturlista

Alexandersson, V & Iregren, E. 2000. Westerhus – Börnenes tänder. *Middelalderens kirkegårde. Arkeologiog antropologi- indsigt og udsyn. Nordisk seminar 2. – 5. Juni 1999 Ribe, Danmark. HIKUIN 27.*

Andersson, A - C. 1998. Feminine – Masculine and the ”Problematic” Other : Some reflections upon critical genus discourse. *The kaleidoscopic past*. Ed. Andersson mfl. GOTARC Serie C, Arkeologiska skrifter no 16. S 183-190.

Andersson, K. 1999. De dolda könen – om barn, ungdomar, vuxna och åldringar i romartidens Uppland och Västmanland. *Forskaren i fält - en vänbok till Kristina Lamm. Avd. för arkeologiska undersökningar, skrifter nr 27*. Red. Andersson K mfl. Riksantikvarieämbetet. S 77 – 86.

Andersson, S. 1975. Östergärde (Tuve), Björlanda 114, Grav och boplatskomplex, delundersökt, Järnålder. *FYND-rapporter 1975. Rapporter över Göteborgs arkeologiska Musei undersökningar.* Göteborgs arkeologiska museum. S13-60.

Andersson, S. 1972. Östergärde (Tuve), Björlanda socken, Skärvstenshög 12:113 och Gravfält 12:114. I: *FYND-Rapporter 1972. Rapporter över Göteborgs arkeologiska Musei undersökningar.* Göteborgs arkeologiska museum. S 129 – 194.

Arcini, C. 1999. Health and disease in early Lund. Osteo-pathologic studies of 3.305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990-1536. *Archaeologica Lundensia.*
Dep. Of Community Health Sciences Medical Faculty Lund University. Sweden 1999.

Ariés, P. 1973. *Barndomens historia*. Gidlunds 1982.

Arnesson, A. 1979. Osteologisk bearbetning av material från fornlämning 2, 5, och 8 Spekeröds socken. *Fornlämningsområden längs väg 651, Jörlanda, Spekeröds och Norums socknar, Bohus-län. Arkeologiska undersökningar 1978-79.* Riksantikvarieämbetet & Stockholms historiska museum. Rapport UV 1982:32a

Banér, A.1994. *Bilden av barnet*. Berghs. Stockholm.

Beausang, E. 2000. Childbirth in prehistory. *European Journal of Archaeology. Vol 3 no 1*. S 69-87.

Beausang, E. 1999. Barumskvinnan, en moder? Skelett med indikationer på barnafödsel. I: *Han, Hon, Den, Det. Att integrera genus och kön i arkeologin.* Red: Caesar C, mfl. Arkeologiska Institutionen i Lund. 1999. S. 96 – 106.

Bergdahl – Bulukin, E. 1985. *Stenåldersliv. En undersökning om grundskoleelevers uppfattning om förhistorien.* GOTARC. Ser. C. Arkeologiska skrifter.

Bengtsson, L. & Hygen, A-S. 1999. *Hällristningar i gränsbygd.* Ett INTERREG IIA projekt.. Slutrapport. s. 77-163.
Berg, W. 1914-1921. Dynge ruin. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns historia. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift.* Nr.9. Första bandet. S 1-111.

Bjurman, E L 1981. *Barnhistoria. Om barns vilkor förr.* Esselte studium. Nacka.

Björkhager, V. 1995. Gravskicket under barnaåren. En studie av östgötska gravar från övergången mellan bronsålder och järnålder. *Arkeologi om barn.* Johnsen, B & Welinder, S (Ed.) Occasionals Papers in Archaeology 10. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala. S 43-56.

Bratt, P. 1998. Barnet och familjen. *På liv och död – Järfälla under 3000 år.* Katalog producerad av Järfälla kommun och Stockholms länsmuseum. Stockholm 1998. S 18-19.

Claesson P. 2003. Kville 1290 – Ett gravfält från äldre järnålder. *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.219 - 255.

Clausen, C. 1981. *Barnet blir barn. En antologi om barndomens historia*. Förlaget Barrikaden. Stockholm.

Chamberlain, A,T. 1997. Comentary: Missing stages of life – towards the perception of children in archaeology. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into european arcaehology.* Ed. Moore, J & Scott, E. Leicester University Press. London. S 248-257.

Crawford, S. 2000. Children, gravegoods and social status in early Anglo-Saxon England. *Children and material culture.* Ed. Derevenski J S. Routledge. London. S 169-179.

Crawford, S. 1999. *"Childhood in anglosaxon England"*. Stroud: Sutton 1999.

Cullberg, K. 1973. *"Ekehögen, Backa Röd, Valtersberg. Frågor om kronologi och kultur-kontakter under yngre förromersk järnålder i Göteborgsområdet."* Akademisk. Avhandling. Inst. För Arkeologi.Göteborgs universitet.

Derevenski, J, S. (Ed) 2000. *Children and material culture*. Routledge. London.

Derevenski, J, S. 1997 Engendering children, engendering archaeology. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into European archaeology.* Ed. Moore J & Scott E. Leicester University Press. London.

Derevenski, J, S. 1994. Where are all the children? Accessing children in the past. *Archeaological Review from Cambridge. Perspectives on children and childhood.Volume 13:2. 1994*. S 7-20.

Dommasnes, L, H. 1999. Om kvinner og barn i forhistoriske samfunn. *Viking 1999*. S 7-17.

Edgren, T. 1988. Om leksaksbåtar från vikingatid och tidig medeltid. *Festskrift til Olaf Olsen på 60-årsdagen den 7.juni 1988*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, Köbenhavn. S.157 – 163.

Ekman, J. 1971. 16:31 Backa Röd. Osteologisk analys av de brända benen. I: *FYND rapporter 1971, Rapporter över Göteborgs Arkeologiska Musei undersökningar.* S. 526-539.
Finlay, N. 1997. Kid knapping: the missing children in lithic analyse. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into European archaeology.* Ed. Moore, J & Scott E. Leicester university press. London. S 203-212.

Formisto, T. 1996. Osteological material. *Vainionmäki – a Merovingian period cemetry in Latila, Finland.* Red. Purhonen, P. National Board of Antiquities. Helsinki 1996.

Fredriksen, G. 1979. Barnegraver fra Leorol i Valdres. *AmS småtryck*. Arkeologisk museum. Stavanger.

Gejvall, N-G. 1970. The fisherman from Barum: mother of several children! Paleoanatomic finds from Bäckaskog. *Fornvännen 65.* S 281-289.

Gejvall, N-G, & Sahlström, K-E. 1954. Bankälla och Stora Ro. Två västgötska brandgravfält. *KVHAA Handlingar, del 89. Lund.*

Gejvall, N-G & Sahlström, K-E. 1948. Gravfältet på Kyrkbacken i Horn socken, Västergötland. *KVHAA Handlingar, del 60:2. Lund*

Gilchrist, R. 1999. *Genus and archaeology. Contesting the past*. Routledge. London.

Grimm, L. 2000. Apprentice flintknapping. Relating material culture and social practice in the upper Paleolithic. *Children and material culture.* Ed., Derevenski J S. Routledge. London. S. 53-71.

Grothe – Neilsen, B. 1989. Fødsler i dølgsmål er ikke kun historie. *Kvinnors roesengård. Medeltidskvinnornas liv och hälsa, lust och barnafödande. Föredrag från nordisk tvärvetenskaplig symposier i Århus aug. 1985 och Visby 1987.* Ed. Gunneng, H mfl. Goterna, Kungälv. S 187-194.

Gräslund, A-S, 1973. Barn i Birka. *TOR XV, 1972-73*. Uppsala. S 161-179.

Gustafsson, A & Lundin, L. 2004. ” …och så var det barnen”…. Barn och ungdomsgravar på gravfälten RAÄ 116, i Svarteborgs socken, RAÄ 1290 i Kville socken samt boplats/gravplats RAÄ 403 i Svarteborgs socken. *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän.* I manus.

Hedelin, H. 1997. Barngravar – speglingar av en verklighet? *Bronsålder och äldre järnålder i Stockholms län.* Två seminarier vid Stockholms länsmuseum. Stockholm. S.79-85.

Helgesson, B. 1992a. En märklig fördelning – ett senvikingatida gravfält i Fjälkinge i Skåne. *META 92. 1-2*. Lund. S. 40-43.

Helgesson, B. 1992b. 79 barngravar i Skåne. *Populär Arkeologi nr 4. 1992*. S 12-14.

Hemmendorf, Ove. 2001. Barnet i krukan. *Barn och familjebildning. Jämten 2001*. Jämtlands länsmuseums årsbok 2001. S. 80-83.

Hernek, R, Nordqvist, B.1995. Världens äldsta tuggummi? Ett urval spännande arkeologiska fynd som

gjordes vid Huseby Klev och andra platser inför väg 178 över Orust. Riksantikvarieämbetet UV-Väst.

Hornstrup, K M. 1999. Brandgrave fra yngre bronzealder – muligheter og perspektiver. *KUML, 1999*. S.99-142.

Hovers, E mfl. 1996. Neanderthals of the Levant: a baby,s burial sheds light on the development and behaviour of the species. *Archaeology 49*. S 49-59.

Hvass, L. 1995. Björn i jordbaerbed. *SKALK nr 2*. 1995. S.17.

Högberg, A. 1999. Child and adult at a knapping area. *Acta Archaeologica. Vol. 70*. S. 79 – 106.

Iregren, E, 2002. Barndomen på Frösön. *Forskning & Framsteg 3/02*. S 22-25.

Iregren, E. 1992. Kvinnor och barn under medeltid. *Kvinnospår i medeltiden*. Lund. 1992.

Iregren, E. 1991. Problem och möjligheter – ett osteologiskt perspektiv på analys av gravmaterial. *Gravfältsundersökningar och gravarkeologi. Rapport från Riksantikvarieämbetets seminarium om gravmaterial som källa för kunskap om människans livsvillkor, religösa och sociala värderingar.* 26-27 oktober 1988. Red. Lagerlöf, A. Forskning för kulturmiljövård 3. Riksantikvarieämbetet, Stockholm. S 102-109.

Iregren, E. 1988. Avbruten amning blev barnets död? Ett försök till tolkning av Västerhusmaterialet. *Populär arkeologi nr. 4* 1988.

Johansson, N. 1995. Tre boplatser i Spekerödsdalen. Arkeologi längs väg E6 i Bohuslän 1986-89. Del 3. *Riksantikvarieämbetet. UV Väst. Rapport 1995:1*.

Janik, L. 2000. The construction of the individual among North European fisher-gatherer-hunters in the early and mid holocene. *Children and material culture.* Ed. J, S, Derevenski. Routledge. London. S. 117-130.

James, A & Prout, A. 1990. *Constructing and reconstructing contemporary issues in the sociological study of childhood*. Ed. James, A & Prout, A. The Falmer Press. London.

Johnsen, B & Welinder, S. (Ed.) Barnens demografi. *Arkeologi om barn.* Occasionals Papers in Archaeology 10. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.

Jonsson, G 1997. Barnskelett funnet i latrinbrunn. *Gotländskt arkiv 1997*. Årg. 69. S 257-258.

Jonsson, K. 1999. Bland barnaföderskor, spädbarn och ”vuxna barn” – social och religös kontroll speglad i gravmaterialet från Västerhus. *META nr 4.* S 12-35.

Jonsäter, M, mfl.1982, Fornlämningsområden längs väg 651, Jörlanda, Spekeröds och Norums socknar, Bohuslän. Arkeologiska undersökningar 1978-79. *Riksantikvarieämbetet & Stockholms historiska museum. Rapport UV 1982:32a.*

Joyce, R, A. 2000. Girling the girl and boying the bpy: the production of adulthood in ancient Mesoamerica. *World Archaeology 31(3):2000*. S 473-483.

Jörgensen D. W. 1993. *Börn og börnelege i middelalderen.* Middelalder centret. Nyköbing F. Danmark.
Kaliff, A, Carlsson, T, mfl. 1999. Continuity and longterm changes – three prehistoric sites in Western Östergötland. In *TOR 1998-1999. Vol. 30.* S 105 –122.

Kanvall P, 1995. Barn i förhistorisk tid – en teoretisk diskussion kring begreppet barn. I: *Arkeologi om barn. Occasionals Papers in Archaeology 10. Societas Archaeologica Upsaliensis.* Uppsala. S 7-12.

Knutsson, K. 1986. Några ord om barn, stötkantskärnor, och pieces esquilles.
Fjölnir 1. S. 29–39.

Kristiansen, K & Prescott, C. 1999. Landskap og kosmologi i bronsealderen. Rock carvings in the borderlands. Ed. Kallhovd, K & Magnusson, J. *Bohuslän/Dalsland and Östfold – an INTERREG II project – Final report*. Länsstyrelsen i Västra Götaland & Östfold County Council. S. 112

Kusmin, S. 2002. Att vara barn på vikingatid. *Populär Arkeologi nr 2.* S 34-35.

Larje, R & Johansson, B M 1997. En innehållsrik neolitisk spädbarnsgrav från Ajvide på Gotland. *Till Gunborg. Arkeologska samtal. SAR nr 33*. 1997. S 207-221.

Lillehammer, G. 2000. The world of children. *Children and material culture*. Ed. Derevenski J S. Routledge. London. S. 17-27.

Lillehammer. G. 1989. A child is born. The child´s world in an archaeological perspective. *Norwegian archaeological Review 22:2.* S 89-105.

Lillehammer, G. 1986. Barna i Nordens forhistorie. Droft metodegrunnlaget og kildens baerekraft. *K.A.N 2.* S 3-21.

Lillehammer, G. 1982. Med barnet på vei in i forhistorien. *Faggrenser brytes. AmS skrifter 9.* Arkeologisk museum Stavanger. S. 97 – 102.

Lillehammer, G. 1979. Gjemt og glemt – barn i forntiden. *AMS småtryck 5.* Arkeologisk museum Stavanger.

Linderoth, T. 1990. Vart har alla barnen tagit vägen? *Populär arkeologi, årg 8, 1990.* S 14- 16.

Lindgaard, E. 2002. De förste sköyter. *SPOR – nytt fra fortiden. Nr.1, 2002. 33.hefte.* S 15.

Lindquist, M. 1989. Barngravar vid Muldei Fröjel sn. *Gotländsk Arkiv 1999. Årg 61*. S 241-243

Lindquist, M. 1981. Mylingar – offer, utsatta barn eller förhistoriska barnbegravningar? *Gotländskt arkiv 1981. Årg 53.* S 8-12.

Lindström, J. 1996. Forntidens barn. *Bygd och natur 77:1*. S 11-15.

Liten blir stor – en utställning om att vara ung idag och på medeltiden. 2001. Lödöse museum/ Regionmuseum Västra Götaland.

Losman, B. 1989. Barnafödsel och kvinnosexualitet i mirakelberättelser. . *Kvinnors roesengård. Medeltidskvinnornas liv och hälsa, lust och barnafödande. Föredrag från nordisk tvärvetenskaplig symposier i Århus aug. 1985 och Visby 1987*. Ed. Gunneng, H mfl. Goterna, Kungälv. S 142-156.

Lucy, S. 1994. "Children in early medieval Cemeteries." Perspectives on children and childhood, *Archaeological Review from Cambridge. Volume 13:2.* S 21-29

Lund, J. 1977. Barnets jernalder. *SKALK nr 2. 1977*. S 32.

Lundberg, M. 1971. Backa Röd Göteborg – Gravfält och boplatsområde förromersk järnålder 16:31. *FYND rapporter 1971, rapporter över Göteborgs Arkeologiska Musei undersökningar.* S.159-259.

Millbourn, I. 1982. *Barn och museer.* Liber Förlag. Lund.

Molin, A. 1999. Barngravfältet i Hulje. *Olika perspektiv på en arkeologisk undersökning i västra Östergötland.* Red. Kalif. A mfl. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Riksantikvarieämbetet. Skrifter nr 28. S 43-56.

Moore, J & Scott, E. 1997. *Invisible people and processes. Writing genus and childhood into European archaeology.* Leicester University Press. London.

Mundal, E. 1989. Barneutbering. *Kvinnors roesengård. Medeltidskvinnornas liv och hälsa, lust och barnafödande. Föredrag från nordisk tvärvetenskaplig symposier i Århus aug. 1985 och Visby 1987*. Ed. Gunneng, H mfl. Goterna, Kungälv. S 122-134.

Munkenberg, B- A. 2003. Svarteborg 116. En plats för ceremoniellt bruk? *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.131 –157.

Myrdal, J. 1994. Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser. *Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 19.* Skara.

Nelson, H & Andersson, L B. 1976. Bokenäs gamla kyrka – några minnen samt rapport från en undersökning vid dess restaurering. S. 39 – 57. *Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift.* Red: Fritz Helldén. Göteborg.

Nelson, S. 1997. *Gender in Archaeology. Analyzing power and prestige.* Alta Mira Press. Walnut Creek.

Nielsen, J. 1995. Rangler. *SKALK nr. 1. 1995.* S.32.

Nilsson, B. 1994. *Kvinnor, män och barn på medeltida begravningsplatser.* Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 3. Lunne böcker. Uppsala.

Nordqvist, B. 2001. *Våtmarksarkeologi i marinarkeologins gränsland.* Marinarkeologisk tidskrift nr. 4/2001. s. 8 – 12.

Nydolf, N, G & Wickman – Nydolf, G. 1997. Om kvinnor, barn och manliga gravgåvor – två vendeltida gravar i Lau socken. *Gotländskt Arkiv 1997*. S 233-240.

"…och barnen då?" Skrift från Arkeologidagen den 15 augusti 1999. Riksantikvarieämbetet.

Olausson, D. 2002. Båtyxan – stridyxekulturens sigill. *Artefakter, arkeologiska ting. En bok om föremål ur ett arkeologiskt perspektiv.* s. 27 – 39. Högberg, A. (Red).

Olsson, L & Schaller-Åhrberg E. 2003. Svarteborg 403 - En boplats från yngre stenålder samt boplats, gravplats och kultplats(?) från äldre järnålder. *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän. Nr. 1 Teknisk rapport* . Redaktörer Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg. Kulturhistorisk dokumentation nr. 11. Bohusläns museum. Uddevalla. S.183 - 194.

Pollock, L, A. 1983. *Forgotten children. Parent children relations from 1500 to 1900*. Cambridge University Press. Cambridge.

Rex, K. 1972. Askims Kyrkelycka. Gravfält, vikingatid och boplats förromersk järnålder. *FYND-Rapporter 1972. Göteborgs arkeologiska museum 1972.* S. 467-506.

Riches, D. 1974? The Netsilik Eskimo: A Special Case of Selective Female Infanticide. In *Ethnology 13. Nr 4.* S. 351-361.

Ringtved, J. 1986. Jyske gravfund fra yngre romertid. *KUML 1986.* S. 95-219.

Rolfsen, P. 1979. En barnegrav fra Romertid. *Agder Historielag Årsskrift 56*. S. 103 – 107.

Roslund, M. 1990. Nittiotalets arkeologi och det döda barnet. *Fornvännen 85.* S. 283-291.

Roveland, B. 2000. Footprints in the clay: Upper Paleolithic children in ritual and secular contexts. *Children and material culture.* Ed. Derevenski J S. Routledge. London. S 29-38.

Runcis, J. 2002. Bärnstensbarnen. Bilder, berättelser och betraktelser. *Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar, skrifter No 41*. Stockholm.

Sandberg, B. 1990. Stenåldersbarn – kan vi se dem? *Fjölnir 13:1*. S 5-14.

Sandberg, B. 1982. Rödbo 20, Rönning, Gravfält, äldre järnålder. *FYND-Rapporter 1980-81. Göteborgs arkeologiska museum,* 1982. S 2-22.

Sheperd, B. 1994. Childhood´s pattern: appropriation by generation. *Museums and the appropiation of culture.* Ed. Pearce, S. The Athlone Press. London. S 65-83.

Schulze, H. 1984. Ett barngravfält från romersk järnålder. Fornl. 89, Bjärby, Kastlösa socken, Öland. Arkeologisk undersökning 1972, 1976. *RAÄ Rapport UV 1984:35.* Stockholm.

Schön, E. 2000. Mördade barn. *De döda återvänder – folktro om tillvarons gränsland.* S.139-146. Prisma förlag. Stockholm.

Scott, E. 1997. *Invisible people and processes. Writing gender and childhood into European archaeology.* Leicester university press. London. S 192 – 202.

Scott, E. 1999. The Archaeology of infancy and infant death. *BAR International Series 819*. Oxford.

Sellevold, B J. 2000. De små barn. *Kaos, logos og kjerlighet. Festskrift i anledning institutt overlege Frodis Langmarks 60-årsdag 4. Januar, 2001*. Red. Naess, å. Kreftregiustret, Oslo. S 246-257.

Sellevold B J. 1997. Childrens skeletons and graves in Scandinavian Archaeology. *Death and burial in Medevial Europé*. Papers of the Medevial Europé Brugge. 1997. Conference vol. 2.

Sellevold et al. 1984. Iron age man in Denmark. *Prehistoric man in Denmark. Vol II*. Det Nordiske Fortidsminder Bind 8, Serie B. Det Konglige Nordiske Oldskriftselskab. Köpenhamn.

Sheperd, B. 1994. Childhood´s pattern: appropriation by generation. *Museums and the appropiation of culture*. Ed. Pearce, S. The Athlone Press. London. S 65-83.

Stoodley, N. 2000. From the cradle to the grave: age organization and the early Anglo-Saxon burial rite. *World Archaeology vol. 3, no 3. Human lifecycles.* S.456-472.

Särlvik, I. 1982. *Paths towards a stratified society. A study of economic, cultural and social formations in south-West Sweden during the roman iron age and the Migration period.* Stockholm studies in archaeology 3. Stockholm.

Taylor, A. 2001. *Burial practice in early England*. Tempus publishing Inc. Gloustershire.

Thedeén, S. 2001. Livscykel och landskap: Om bronsåldersrösen och skärvstenshögar i Södermanland. *Tidsperspektiv – tidskrift för arkeologisk samhällsanalys nr1-2 2001. Arkeologi och Mångfald.* S 62-82.

Wagnkilde, H. 2000. Gravudstyr og mönter fra 1000-tallets gravpladser på Bornholm. Middelalderens kirkegårde. Arkeologiog antropologi- indsigt og udsyn. Nordisk seminar 2. – 5. Juni 1999 Ribe, Danmark. *HIKUIN 27.* S.91-106.

Weber, B. 1982. Leker eller? *Viking 45*. S 81-92.

Welinder, S. 1998. The cultural construction of childhood in Scandinavia. *Current Swedish Archaeology vol 6.* S 185-205.

Wilkie, L. 2000. Not merely a childs play – creating a historical archaeology of children and childhood. *Children and material culture*. Ed. Derevenski J S. Routledge. London.
S 100-114.

Vinsrygg, S. 1979. Våre eldste barn. *OTTAR 115*. Tromsö.

Ylönen – Peltonen, R. 2000. Interpreting childrens graves in early christian cemeteries in Finland – two 11th – 13th century cemeteries in southwest Finland. *META nr 3. 2000*. S. 46-53.

Opublicerat
Andersson, A-C. 1996. *Barn, Gender och samhällei ett arkeologiskt tolkningssammanhang- en gravfältsanalys*. Tentamen i ämnet Arkeologi och Gender, doktorandkurs i arkeologi vid instit. För arkeologi, Göteborgs universitet.

Andersson, K. 1999. *Lerfigurinen från Älgesta. En leksak från yngre bronsålder. Arkeologisk efterundersökning av boplatslämningar under och intill gravfältet RAÄ 72, Älgesta 1:2, Husby – Ärlinghundra socken, Sigtuna kommun, Uppland*. Stockholms länsmuseum rapport 1999:7.

Einerstam, B 1960. *Rapport över undersökning av gravfältet vid Rinnela, Ödsmål socken. Bohuslän.* Arkiv rapport. Bohusläns museum.

Evans, J mfl. 1996. *Genus bland barngravar på Birka.* D-uppsats. Mitthögskolan, Inst. för humaniora, Östersund.

Gustafsson, A. 2002. *Var finns barnen? Barn i det arkeologiska källmaterialet och i utställningar.* Tentamen i ämnet Genus och barn i förhistoria och medeltid. Doktorandkurs i arkeologi vid institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

Gustafsson, A & Lundin, I. 2001. *Projektprogram. Barn i Bohuslän under förhistorisk tid och medeltid. Bohusläns museum.*

Gustafsson M, 1997. *Barn och barndom i olika etniska grupper under järnålder och tidig historisk tid.* D-uppsats i arkeologi. Institutionen för humaniora, Mitthögskolan i Östersund.

Jankavs, P.& Arwill-Nordbladh E. *Fältanteckningar och planritningar från arkeologisk undersökning av Valtersberg. I manus.*

Jonsson, L. 1975-76. (utan titel) D-uppsats i arkeologi/osteologi vid osteologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet.

Kanvall P 1994, *Barn i förhistorisk tid – en teoretisk diskussion kring begreppet barn och dess möjligheter och problem att nå barnet och förstå dess livssituation i förhistorisk tid.* Uppsats fortsättningskurs i arkeologi, Stockholms universitet VT 1994.

Karlsson, I. 1988. *Barnets ställning i Norden under medeltiden: en analys med utgångspunkt från arkeologiskt och osteologiskt material*. Lund. Uppsats i medeltidsarkeologi.

Kjellström, A. (2001) *Preliminär osteologisk analys över skelettmaterialet från Kyrkogatan, Jönköpings stad. 2001*

Lilja, S. 2001. *Barnen, vuxna miniatyrer? En studie av den gropkeramiska kulturens barngravar på Gotland och Öland.* Uppsats påbyggnadskurs i arkeologi vid Södertörns Högskola. 2001.

Linderoth, T. 1989. *Förhistoriska barn – var finns spåren av dem, och hur tolkar man dessa?* Lund. Uppsats

Ljungdahl, E & Sandström, I. 1997. *Barnen på Vivallen och Västerhus – synen på barndom i samhällen med olika livsåskådningar.* D-uppsats i arkeologi. Mitthögskolan i Östersund.

Lundin, I & Skoglund, M. 1994. *Gravfältens minsta. En undersökning av barngravar under förromersk järnålder i södra Sverige.* C-uppsats i arkeologi. Inst. för arkeologi. Göteborgs universitet.

Martinsson, V & Stensdotter, K. 1997. *Barndomen under järnålder på mellersta Öland.* D – uppsats i arkeologi. Institutionen för humaniora. Mitthögskolan i Östersund. 1997.

Ortman, O. 2001 *Arkeologisk undersökning Skaftö Berg 2:165, RAÄ 187, Skaftö socken, Lysekils kommun. Bohusläns museum Rapport 2001:34. S. 11 ff.*

Sallander, K. 1995. *Bronsålderns barn. CD-uppsats i arkeologi. Uppsala universitet.*

Salzer, H. 1993. *Barngravar från Mälardalens järnålder* : en studie av åldersskillnader och social status. Arkeologiska institutionen. Stockholms universitet.

Stefansdòttir, A. 1996. *Det osynliga barnet: om spår efter barns lek i arkeologiskt material.* D-uppsats i arkeologi. Lund.

Viklund, U. 1997. *Samiska och germanska barn under yngre järnålder.* Uppsats. Institutionen för Humaniora. Mitthögskolan i Östersund.

www.lansmuseum.a.se/barkarby/utgrav/gravar/anl99.html. Information om grav 99, innehållande rester efter ett barn på 5 – 10 år, vilken fått många fina gravgåvor.
www.viking.hgo.se Lindquist, M. Concerning the existence of children. Viking Heritage magazine Nr 1, 2002.
www.viking.hgose Persdotter, V. Children did exist. Viking Heritage magazine. Nr 4, 2000.
www.museif.a.se/svenskamuseer/Sm12/fokusbarn/smabarn.htm
www.bohusmus.se

Gravfält

ä			ä			
			ä		ä	
		ä		ä		
			ä		ä	
	ä		ä			
		ö	ä			
		ö	ä			
		ö	ä			
	ö		ä			
	ö	ö	ä		å	
	ä		ö		å	
	ö		ä	ö		
			ä	ö		

Gravfält med potential

ä							
			ö ä				ä
			ö ä			ä	å ä å
		ä	ö ä	å åå			
	ä	ä	ö ä	åå			
			ö	ö åå		å ö	
			ä ö				
		ä	ä	ö åå			å
	Ö å		ä				ä
	Ö å		ä				
	ö		ä	ä åå			å ä
	ö		ä å	åå			
	ö		ä	åå			
	Ö å		ä	åå			
	ä		ö ö	åå			
			ä	åå			
			ö ä	åå			å
			ö ä	åå			

Boplatslokaler

ä					
			ä		
	ä				
	ä				
		ö			